

משתתפים בחוברת:

ד"ר מיכאל ריגלר - בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

ד"ר יעל בוכמן - אוניברסיטת בר-אילן
יהודה זיו - חוקר יגיעת הארץ וחבר בוועדת השמות המחלטית

פרופ' יוסף פטריך - האוניברסיטה העברית בירושלים
יואב נצן - ירושלים

פרופ' דרור רומן - היסטוריון של אירופה וא"י
רון שפיר - חוקר תולדות הרכבות בא"י

ד"ר ירון בן-נאה - האוניברסיטה העברית בירושלים
אורית פלג - תלמידת מחקר במכון לארכאולוגיה באוניברסיטה העברית

העורכת: חנה עמית

מועצת המערכת:

אוניברסיטת תל-אביב פרופ' אהרן אופנהיימר (יר"ר), ד"ר שמחה גולדין, ד"ר עודד ליפשיץ,

ד"ר שלום רבני, ד"ר יובל שחר

יד יצחק בר-צבי אייל בן אליהו, מיכאל גלצר, ליאורה דהרי, שרית הורן-מרקוביץ, אילת הלל כהן-אורגד,

ד"ר צבי צמרת, נירית שלור-כליפא

משרד החינוך ד"ר מיכאל גרינצווייג

המייסד: פרופ' שלמה סימונסון

העורך הראשון: שלמה שבא

עיצוב גרפי: נעמי מורג

התקנת לשון: תמר גיליס-כהן

לוחות והדפסה: דפוס כתר, ירושלים

הוצאת יד יצחק בר-צבי, ירושלים

בשיתוף המרכז לחקר התפוצות ע"ש

גולדשטיין-גורן באוניברסיטת תל-אביב ומשרד

החינוך, התרבות והספורט

בסיוע: קרן קימת לישראל - הקרן ע"ש יצחק

לייב ורחל גולדברג

רח"ה היסטוריה

יד יצחק בר-צבי, רח' אברבנאל 12, רחביה, ת"ד 7660,

ירושלים 91076. טל' 02-5398888 פקס 02-5638310.

דואר אלקטרוני: ybz@ybz.org.il

מערכת הפצה ומנויים:

מחיר גיליון: 25 ש"ח. מני לשנת תשס"ה: 120 ש"ח (6

חוברות, כולל דמי משלוח). למשלוחים בישראל: הנחה של

50 ש"ח תמורת 350 כוכים. ניתן לחתום טלפוני

(02-5398833) או בפקס (02-5398838) בציון מספר כרטיס

אשראי או באמצעות משלוח המחאה בדואר. להזמנת עלון

מידע ניתן להתקשר 24 שעות ביממה לטל' 03-5772121.

3 | דבר אל הקיר
4 | העלייה השנייה מיכאל ריגלר
8 | השחור השחור הזה יעל בוכמן
12 | "שער הרצל" יהודה זיו
14 | לך למדבר עם קירילוס יוסף פטריך
18 | יידישע פיראטן יואב נצן
22 | ממסילת הברזל למסילת הברז יעקב רומן,

רון שפיר ודרור רומן

26 | אנשי העיר העצבנים והאכזרים ירון בן-נאה

28 | תולעת ספרים

29 | עת לכל חפץ אורית פלג

30 | עת?מה חידת חמיצר

30 | חטב/עת יעקב משורר ז"ל

31 | עתמול שלשום דודו דיין

בשער: ילד מסתיר פניו מפני המצלמה, מאה שנים, 2005. מתוך התערוכה "פשקווילים", מחזיאון ארץ-ישראל תל אביב. צילום: ליאונד פדרול-קביטקובסקי

בלי הערות שוליים

זמן קצר לאחר שהתחלתי לערוך את עת-מול נפגשתי עם פרופ' יעקב רומן ז"ל והצגתי את עצמי. "אני לא כותב לעת-מול. המאמרים שם אינם ברמה ראויה כל עוד אין בהם הערות שוליים" הגיב. לא חלף זמן רב והוא נתרצה והגיש לנו מאמר מפרי עטו. בהמשך זכינו לעוד רשימה נדירה מאוצרו הבלום. לפני כחודש נפטר פרופ' רומן לאחר מחלה קשה. בחודשי מחלתו הארוכים, תוך מרוץ עקשני עם הזמן, הוא הספיק לקדם כמה מן המחקרים שבהם עסק בשנים האחרונות בעזרת בנו, פרופ' דרור רומן. פרסום ראשון של אחד מן המחקרים הללו מופיע בגיליון זה ומוקדש לזכרו היקר של חוקר דגול שהביא כבוד ויוקרה לאכסנייתנו.

לפני כשש שנים העביר אליי הסופר שלמה שבא, עורכו הראשון של העיתון, את שרביט העורך. בדחילו ורחימו נכנסתי לנעליו הגדולות וניסיתי לתרום משלי למסורת ולדפוס העריכה שהוא עיצב במשך חצי יובל שנים.

גיליון זה חותם את שנת תשס"ה והוא האחרון היוצא מתחת ידי. אני נפרדת בצער מקוראי העיתון הנאמנים, משורה ארוכה של כותבים מקצועיים וחובבים שתרמו לעת-מול מפרי עטם, ומקהל אוהדים נרחב של היסטוריונים, ארכאולוגים, גאוגרפים ובעלי מקצוע מתחומי האמנות, הספרות, העיצוב הגרפי וההוצאה לאור, שלא חסכו בשבחים ובדברי עידוד. תגובות אלו אישרו שעת-מול הוא עיתון ראוי לשמו אף שאין בו הערות שוליים...

תודה לכל השותפים בחוויה, ובעיקר לעושה עמי במלאכה - נעמי מורג, שהפליאה לעשות. תודה מיוחדת לדודו דיין שליווה במדורו את 40 החוברות שערכתי, ולדן חמיצר שנענה להזמנתי ותרם את תידותיו ל-40 חוברות חסר אחת ללא תמורה. אני מאחלת הצלחה למחליפי, ראובן גפני.

קריאה מהנה!
חנה עמית

לאחר שכבש צבא נפולאון

את מצרים עברה המערכה לשטחה של ארץ ישראל. בסוף פברואר 1799 יצאו יותר מ-10,000 חיילים מקהיר בנתיב היבשתי צפונה. הם חצו את מדבר סיני והחלו בכיבוש מעוזי העותמאנים - אל-עריש, עזה, רמלה ויפו. המסע המהיר נעצר בשל מגפת דבר שהפילה חללים רבים.

באמצע מרס נמשכה ההתקדמות צפונה לעבר עכו, העיר הגדולה והחשובה ביותר בארץ באותה עת, בירתו של אחמד ג'זאר פאשא, מושל האזור. ג'זאר הורה לחזק את ביצורי העיר והטיל על נתיניו עבודת כפייה. בעיר הצטופפו מוסלמים, יהודים ונוצרים, אליהם נוספו פליטים שנמלטו ממצרים. בעת המצור נשלחו יחידות צבא לכבוש את הגליל ובודדו את עכו מעורפה היבשתי, אך ביצורי העיר והאספקה שהגיעה אליה דרך הים אפשרו את עמידתה במצור.

נפולאון ניהל גם מערכה פסיכולוגית וביקש לגייס לעזרתו את בני המיעוטים הדתיים באזור - נוצרים ויהודים. יחסו האוהד, פניותיו לסיוע ואיגרתו אל היהודים (שמקוריותה מפוקפקת) עוררו שמועות בדבר בוגדנות ושיתוף פעולה מצד בני החסות. נפולאון ויתר על כוונתו לכבוש את ירושלים, אך השינוי בתכניתו לא נודע שם ואנשי העיר עשו הכנות קדחתניות לקראת מצור. האוכלוסייה המוסלמית ומושל ירושלים איימו על הנתינים וסחטו מהם כספים.

במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבבית הספרים הלאומי נתקלתי בהעתקי איגרות שרשם חיים יונה גורלאנד ושנשתמרו באוסף אברהם פירקוביץ שבספרייה הלאומית הרוסית בסנט פטרסבורג. אחת מהן מתייחסת לתקופת הכיבוש הצרפתי בארץ, וכתב אותה חכם הקהל הקראי בירושלים - מרדכי הלוי. האיגרת מספקת מבט רחב יותר מן האיגרות העבריות האחרות הידועות מאותה תקופה, ומכאן חשיבותה הרבה כמקור היסטורי לתולדות היישוב ולתולדות הקראים בארץ ישראל. אף שהחוקר אברהם כהנא פרסמה בשנת תרפ"ג, היא נותרה כמעט בלתי ידועה.

באיגרת שנשלחה בשנת תקנ"ט (1799) לבני הקהילה הקראית בקרים ניכרת תלותו של הקהל הקראי בסיוע כספי ששלחו קהילות הקראים בקרים ובאיסטנבול באמצעות עולים ועולי רגל. זרם העולים היה מותנה במצב הביטחוני, וכשזה השתבש, ערוץ התקשורת שקיימו בשני הכיוונים ניתק.

ואחר דרישת שלומכם וטובתכם בלב תמים כל הימים [...] מיום שבאו הירושלמיים שהם יצחק ירוש[למי] ואברהם ירו[שלמי] ונחמו ירוש[למי] ונשיהם [...] ושלחתם לנו בידיהם הספקתנו וקצת כספי החוב וכתבים ושלחתי לכם עמחם תשובת כתביכם, ולא ידעתי אם הגיעו לידכם [...] וספניות הערלים והרבנים באו להם ואנחנו לא בא לנו שום כתב מקהלתכם [...] ובמאד לבי נשבר ונדכה ונכאב ומר לי וחרה אפנו נתעצבנו ונשארו ריקם מכל טובה ועינינו נשאנו ל-י אלהינו עד שיחננו וכו' ויתן בלבבכם חנה (ב)עד שתחוונו עלינו אולי תפקדו אותנו ותוציאנו מאסורנו ותצילו אותנו מדוחקנו ומגלות הישמעלים! ומעבודת מצרים.

בצד תיאור הסבל הפיזי - העיניים, המחלות, הרעב והמצוקה הכלכלית של הכותב ובני קהלו, הוא מזכיר גם את סבלם של היהודים הרבניים ("רבנים") ושל הנוצרים היוונים והארמנים (אותם הוא מכנה, בדומה ליהודים בני זמנו: "עמלקים"). באזכור ה"רבנים" לאחר ה"ערלים" ובנימת השמחה לאיד נוכח סבלם יש יותר מאשר רמז לאיבה ולעוינות ששררו בין הקהילה היהודים לבין המיעוט הקראי, שחש נרדף, מדוכא ומושפל.

שמשלו בנו אנשי העיר העצבנים והאכזרים הישמעאלים ישיו [=ימח שמם וזכרם] שהם מעבידים אותנו באבנים ובעפר מבקר ועד ערב אנחנו וערלים ורבנים בעבודה עול וגלות במאד! [=קשה מפני ביאת חיל פרמזון ר"ל [=רוצה לומר] פרנסיס שמלך אסקנדרייא ודמיאט ומצרים וסביבותיה וסכות ואסקלאן ועזא ויפו ורמלא עד עכה [...]] והיום הגויים מתעללים עלינו ועל הנוצרים

והרבנים עלילות רעים שונים משונים לא נוכל לצאת. מבתנינו חוצה לא לשוק ולא לרחובות מעצם החמס. שהם עושים עמנו משפטי נקמות ולוקחים מידינו שחד וממון בכח זרוע ואין לנו מציל מידם ונפשותינו על כפינו. ונאמר היום יהרגו אותנו, יעבור יום נאמר מחר יהרגו אותנו, ובסכנה גדולה ובצער גדול יושבים אנחנו על פי הנס בעה"ר [=בעוונותינו הרבים] [...]

הישמעאלים שהיו שוכנים בדוד המלך ע"ה ובאו להוציא אותנו מבתנינו ולשכון בבתנינו המה. והלכתי לגדולי העיר ובכיתי, מפנה אל פנה נתבלבלתי והלכתי לשיך [אל]אשלאם ושלח אחריהם ומנע אותם ולא קבלו דבריו עד שלקחו ממנו שוחד [...] כל אחד מהם בכבודו וכמה מתנות להם ולגדולי העיר שנתתי. וכמה רבות ורעות שעברו על ראשנו עד היום ומחר לוקחים ממנו שוחד בכח זרוע ואין מושל עליהם

דגם ירושלים שבתצלום חוצו
במוזיאון מגדל דוד כחלק מתצוגת
הקבע לתולדות ירושלים.
את הדגם יצר סטפן אילש, כורך
ספרים מהונגריה, אשר הגיע
לירושלים כצליין בשנת 1864

ואין לברוח מידם. היה רצוני לברוח מפניהם לא אוכל לפי [ש]פתחי העיר סגורות וכל הישמעאלים שומרים על האומה [!] יושבים אין יוצא אין בא. וכל זה הצרות לא הספיקה בעה"ר השי[ם] ית[ברך] יסף [!] עלינו מר[ו]ב עונותינו מכות מצרים ותחלואיה שהכה בהם פרעה והמצרים בזמן אבותינו, ג"כ הכה אותנו מגיפה ארבה ורעב שחין אבעבועות וח[ו]לאים רעים ומלחמות מכל הצדדים,

כל זאת המה נמצאים בירושלים. וכסף אין בכיס ושום אדם לא יאמין ל[י]תן בהלואה ופקדון כסף וזהב בידי האנשים לא יתנו ולא יאמינו בנשך ותרבית גם כלי הבתים והבגדים אין קונה כסף וזהב מוכרים ואין קונה וגם לנו בנשך ותרבית לא מצאנו ללקוח בעד מחיתנו וכל כלינו ובגדינו מוכרנו [!] בעד מאכל להחיות נפשנו ונפשי טפינו ועוללינו.

לסיום נושא הכותב את תחינתו בפני אחיו:
והיום לא נשאר בידינו ולא בבתנו מאומה ועינינו תלויות עליכם עד שתחוננו וייטב לבבכם עלינו ותראו לעונינו ולדלותנו ותשימו עינכם עלינו ומה נעשה ומי לנו זולתכם ומי יקום במקום קדשו תחתכם צריך מע"כ תראו לנו ולירושלים עירנו [...].

לעיון נוסף:
ש' שבא, ארץ ישראל: אוטוביוגרפיה, לוד תשס"א, עמ' 484-488, ושם מראי מקום.
ג' שור, תולדות הקראים, ירושלים תשס"ג, עמ' 109-108.

ידן בן דואה

מכתב קראי שנשלח מירושלים
בימי מצור נפולאון קובל על הסבל
ועל המצוקה הכלכלית שחווים בני
המיעוטים הדתיים בעיר

אנשי העיר העצבנים והאכזרים

